

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YÛNUS EMRE'DEN MEHMED ÂKİF'E ŞİİR
ÖZEL SAYISI
YIL 7, ARALIK 2021

Dr. Fatih DEMİR

Milli Eğitim Bakanlığı
Beyrut/LÜBNAN
fethdemir@gmail.com
ORCID

**İKİ BUHRAN DEVRİ ŞAİRİNİN
BUHRANDAN ÇIKIŞ
ÖNERİLERİ: YUNUS EMRE VE
MEHMET AKİF ERSOY**

SUGGESTIONS OF TWO
DEPRESSION ERA POETS TO
GET OUT OF THE DEPRESSION:
YUNUS EMRE AND MEHMET
AKIF ERSOY

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 29.10.2021
Kabul Tarihi: 01.12.2021
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2021

Article Information: Research Article
Received Date: 29.10.2021
Accepted Date: 01.12.2021
Date Published: 31.12.2021

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Demir, Fatih, "İki Buhran Devri Şairinin Buhrandan Çıkış Önerileri: Yunus Emre ve Mehmet Akif Ersoy" *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yûnus Emre'den Mehmed Âkîf'e Şiir Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 88-110.

Demir, Fatih, "Suggestions of Two Depression Era Poets to Get Out of the Depression: Yunus Emre and Mehmet Akif Ersoy", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Special Issue of Yunus Emre to Mehmed Akif, December 2021, p. 88-110.

10.28981/hikmet.1016459

Dr. Fatih DEMİR

**İKİ BUHRAN DEVRİ ŞAİRİNİN BUHRANDAN ÇIKIŞ ÖNERİLERİ: YUNUS EMRE
VE MEHMET AKİF ERSOY**

SUGGESTIONS OF TWO DEPRESSION ERA POETS TO GET OUT OF THE
DEPRESSION: YUNUS EMRE AND MEHMED AKIF ERSOY

ÖZ

Farklı çağlarda yaşayan Yunus Emre ve Mehmet Akif Ersoy, Türk edebiyatında iz bırakan iki büyük şairdir. Türk tarihinin buhranlı dönemlerinde yaşayan iki şairin yaşadığı dönemlerin siyasi ve sosyal tahlilleri yapılmıştır. İki şairin aldığı eğitimlere, yaptıkları çalışmalara yer verilmiştir. Yaşadıkları çağı gözlemleri ele alınmıştır. Toplum üzerinde gözlem yaparken, toplumun değişik katmanlarına dönük eleştirilerine yer verilmiştir. Buhrandan çıkış için din eksenli iki yol geliştiren iki şairden Yunus Emre'nin, ağırlığı gönül eğitimine verdiği; Mehmet Akif'in ise ilim, ahlak ve aksiyon ekseninde hareket ettiğine yer verilmiştir. Yunus Emre, sorunu da çözümü de kişinin kendisinde gördüğünden, insanları şiirleri yoluyla sükûnete davet ettiğine değinilmiştir. Hükmetsmeye karşı faniliği ön plana çıkardığına ve her şeyin merkezine "aşkı" koyduğuna yer verilmiştir. Mehmet Akif'in, sanatını toplum için icra ettiği belirtilmiştir. Ye'se karşı halka ümit aşılama görevi bilen Akif'in "Asım" ile bir model insan oluşturma gayretinde olduğu tespit edilmiştir. Din anlayışına yer verilen Akif'in ahlakçı özelliğine vurgu yapılmıştır. İki şair ile ilgili tespitler mukayeseli olarak sonuç bölümünde verilmiştir. İki şairin kendi çağlarındaki buhrandan çıkış için buldukları çözüm yolları, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Mehmet Akif, buhran, tasavvuf, ahlak, ilim, aksiyon

ABSTRACT

Yunus Emre and Mehmet Akif Ersoy, who lived in different ages, are two great poets who left their mark in Turkish literature. Political and social analyzes of the periods in which the two poets lived in the depressive periods of Turkish history were made. The trainings and works of the two poets were included. Their observations about the age in which they lived were discussed. While observing the society, his criticisms of different layers of the society were included. Yunus Emre, one of the two poets who developed two religion-oriented ways to get out of the depression, gave weight to the education of the heart; It was stated that Mehmet Akif acted on the axis of science, morality and action. It was mentioned that Yunus Emre, seeing both the problem and the solution in himself, invites people to calmness through his poems. It was mentioned that he brought mortality to the forefront against domination and put "love" at the center of everything. It is stated that Mehmet Akif performs his art for the society. Akif considered it his duty to instill hope in the people against despair. It was determined that he was trying to create a model person with "Asım". Emphasis was placed on the moralistic character of Akif, whose understanding of religion was included. The determinations about the two poets are given in the conclusion section comparatively. The solutions that the two poets found to get out of the depression in their own era were evaluated comparatively.

Keywords: Yunus Emre, Mehmet Akif, depression, mysticism, morality, science, action

Giriş

İnsanlık tarihinin parlak dönemleri olduğu kadar düşüş ve bunalımlarla dolu devirleri de vardır. Medeniyetler, sundukları teklifler ve meydan okumalarıyla yükselen grafikler çizdikleri gibi bu iddialarını kaybetmeleriyle düşüşe geçtiklerine, tarih çok defa şahit olmuştur.

Toplumların yükseliş ve düşüşleri, daha spesifik olması yönüyle, medeniyetlerinkine kıyasla, daha sık yaşanmaktadır. Toplumların iç bünyesi yükseliş ve düşüşte çift yönlü etkiye sahipken; dıştan kaynaklı faktörler, çok defa düşüşü tetikleyen değişimlere neden olmaktadır.

Çalışmamıza konu olan iki dönemden birincisi, 13. yüzyılın ikinci yarısını; diğeri ise 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsamaktadır. Her iki dönem de Türk milleti için olağanüstü şartları haiz; çalkantı, bunalım ve savaşlarla doludur. Bu iki dönemdeki buhran, görüntüde ağırlıklı olarak dış faktörlerden kaynaklıysa da bunlardan önce hariçten gelen istilacı güçlere kapı aralayan iç dinamiklerdeki bozulmayı ele almak gerekir.

13. yüzyılda Anadolu Türkleri iki farklı yarıda yükseliş ve düşüşe şahit olmuşlardır. Yüzyılın ilk yarısında Alaaddin Keykubad döneminde (1220-1237) zirveyi yaşayan Anadolu Selçukluları, ikinci yarım yüzyılda tam tersi istikamette çöküşü yaşamıştır. Alaaddin Keykubad'ın başarılı bir siyasetle Moğol tehlikesini savmasına karşın, yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev aynı dirayeti sergileyememiştir. Onun zamanında Baba İshak isimli bir Türkmen ileri geleni öncülüğünde, 1240'ta Babaîler isyanı çıkmıştır. Hareketin asıl lideri Baba İlyas olup, onun yardımcısı konumundaki Baba İshak, isyanı fiilen başlatan kişi olmuştur. Adıyaman dolaylarında başlayan isyan, oradan Orta Anadolu'ya sıçradı. Ancak Kırşehir yakınındaki Malya Ovası'nda Anadolu Selçuklu kuvvetleri isyancıları durdurmuş ve onları bozguna uğratarak isyanı kontrol altına almıştır. (Ocak, 1991 : 373-74)

Babaî isyanı güçlkle bastırıldıktan sonra bu defa da 1242'de Moğollar, Anadolu'da saldırılara başladılar. 1243'te gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara yenilerek onlara bağlı bir devlet hâline geldi. Bu tarihten itibaren, en az yarım yüzyıl boyunca Anadolu, Moğolların baskı ve zulümlerine maruz kaldı. Birçok şehrin yağmalandığını ve Memlük tarihçilerine dayandırarak iki yüz ila beş yüz bin arasında insanın öldürüldüğü bilgisini aktaran Faruk Sümer, "Bu rakamlar şüphesiz mübalağalıdır. Ancak bunlar gerçekten de Türkiye'de pek çok insanın öldürülmüş olduğunu gösterir." (Sümer, 1971 : 251) hükmüne varır.

"Anadolu'daki Moğol istilası tüm yönleriyle bir buhrana, hatta Anadolu Türklüğü açısından tam bir felakete dönüştü. Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan, Aksaray gibi Anadolu'daki kültür ocakları istila sırasındaki yağma ve soygunlardan nasiplerini aldılar." (Turan, 1996 : 531) Refik Turan, Anadolu'daki Moğol istilasına karşı en büyük mücadeleyi Türkmenlerin verdiğini belirtir, ne var ki karşısındaki gücü durdurmak zordu. Nice insanların telef olduğunu belirten Sümer, durdurulamayan Moğolları, Horasan'dan

Anadolu'ya gelen mana ikliminin dorukları olarak gördüğü şahsiyetlerin durdurduğuna vurgu yapar: “Kaybolan insan yığınları, ordular hatta hükümdarlara mukabil, Yunus gibi, Mevlana gibi, Hacı Bektaş gibi ve hatta Nasreddin Hoca gibi zirveler temayüz etti.” (1996 : 534) Siyasi otorite boşluğunun olduğu ve buna bağlı olarak da sosyal huzursuzlukların baş gösterdiği bu zaman diliminde, aynı anda üç hükümdarın sultanlığına şahit olundu. Tarihte “müşterek saltanat devri” (Pehlivan, 2006 : 60) olarak bilinen bu durum tefrika ve belirsizliğin bir başka göstergesi olmuştur. Yunus Emre'nin gençlik ve olgunluk çağına tekabül eden bu yarım yüzyıl (13. Yüzyılın ikinci yarısı), aynı zamanda siyasi boşluğun kapı araladığı beylikler dönemidir.

On birinci asırdan itibaren Orta Asya'dan önce Horasan'a oradan da Anadolu'ya gelen kitleler arasında âlim, şeyh dervişler de vardı. Anadolu'da bir taraftan toprağı işleyip vakıf kültürünü geliştiren söz konusu âlim, ahi ve dervişler öte taraftan halka dönük manevi irşadı da yaygınlaştırıyorlardı. Mehmet Kaplan, aynı kadrodan biri olarak Yunus Emre'nin şiirlerinin, yerleşik medeniyete geçişin fikrî ve hissî altyapısının birer görünümü olduğu düşüncesindedir: “Bütün medeniyet şekillerinde olduğu gibi burada da alt-yapı ile üst-yapı, madde ile ruh birbirini tamamlıyordu. Yunus'un şiirleri bu zaviyeden tetkik edilecek olursa, onlarda yerleşik medeniyete geçişi hazırlayan bir dünya ve insan görüşünün delilleri gözüktür.” (Kaplan, 1971 : 137)

Makalenin konusunu teşkil eden iki şahsiyetten biri olan Yunus Emre'nin doğum ve vefat tarihleri konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Esasen Yunus Emre'nin hayatının bütünü, herkesçe ittifak olunacak açıklıktan uzaktır. Fuad Köprülü'nün Yunus Emre'yi, Türk ilim ve aydın sınıfının gündemine taşımasının ardından, şair hakkındaki araştırmalar da yoğunlaşmış, ne var ki hayatı ile ilgili müphem kalan noktalar hep var olagelmiştir. Yunus Emre divanını kapsamlı bir şekilde inceleyip ilim ve kültür hayatımızın istifadesine sunan Mustafa Tatçı'nın verdiği bilgiye göre şair, 1240-1 yılında doğmuş 1320-1'de (Tatçı, 2008a : 26) vefat etmiştir.¹

Yunus Emre, yaşadığı dönemde zengin gönül dünyasıyla, toplumun ihtiyacını duyduğu manevi terapi desteğini; şiirleriyle ve halkla münasebetler kurarak sunmuştur. Bu bakımdan o, kaos ortamında yaşayan biri olarak halkın sorunlarından vareste değildir. Birbirinden bağımsız şiirlerinden alınan aşağıdaki beyitlerde, içinde bulunduğu durumu Moğollara telmihte bulunarak anlatması, bunu göstermektedir.

“İşkun çerü saldı benüm gönlüm evi iklimine

Canımı esîr eyledün n'ider bana yağı Tatar.” (Tatçı, 2008b : 102)

¹ Tatçı'nın doğum ve ölüm tarihindeki birer senelik ihtiyatına karşılık Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre'nin doğum ve vefat tarihini daha net biçimde 1240-1320 şeklinde belirlemektedir. bk. Gölpınarlı, 2011: XXVIII-XXIX.

“Ol budakda biter îmân îmân bitse gider gümân

Dün-gün işüm budur hemân nefşüme bir Tatar oldum.” (Tatçı, 2008b : 246)

“Okursun tasnîf kitâb niçe binâ vü i'râb

Havf ü recâ sende yok eyle ki bir Tatar'sın.” (Tatçı, 2008b : 269)

Gölpınarlı, bu beyitlerdeki “Tatar”ın Moğolları ifade ettiğini ve bunun da Moğol istilasının Yunus Emre'nin şiirine düşen akisleri olduğunu belirtir. (Gölpınarlı, 2011 : XXII)

Yunus Emre'ye nispet edilen türbelerin sayısı bazı kaynaklarda sayıca onu bulmaktadır. Kuşkusuz bu kadar çok sayıda türbe iddialarının varlığı, Anadolu insanının onu çok sevmesi ve sahiplenmek istemesiyle izah edilebilir.²

Ele alınan ikinci buhran dönemi, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki savaş, işgal ve mücadelenin yaşandığı süreçtir. Osmanlı Devleti'nin ilk üç asırdaki sürekli büyüme ve gelişimi, 17. yüzyılda yerini duraklamaya, 1699'dan sonra da safha safha gerilemeye bırakmıştır. Serpilme ve süper güce dönüşme süreci, üç asır devam eden Osmanlı'nın çöküşü de birden olmamış; 18 ve 19. yüzyıldaki daimi geri çekiliş, 20. yüzyılda bir parçalanmaya dönüşmüştür.

1873'te (Düzdağ ve Uzun, 2011 : 11) İstanbul'da dünyaya gelen Mehmet Akif Ersoy, gelişmeleri idrak etmeye başladığı 1880'den itibaren, özellikle Balkanlar, Kuzey Afrika ve Hicaz gibi bölgelerdeki toprak kayıpları karşısında derin bir üzüntüye kapılmıştır.

Mehmet Akif'in vatanın korunması, orduya sahip çıkılması ve halkı merkeze alarak onların selameti için millî bir mücadeleye başlamanın gerekliliğine dair düşüncesinin ilk büyük kıvılcımı, Balkan savaşları sırasında ortaya çıkmıştır. Savaşlar esnasında Balkanlarda yaşayan Müslümanlara yönelik katliam ve zulümlere karşı 1913 Şubat'ında Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camilerinde halkı birliğe ve cihada destek olmaya çağıran vaazlar vermiştir. (Düzdağ ve Uzun, 2011: 19-20)

Akif'in, Türk milletinin ve diğer Müslümanların dertleriyle hemdert olup bunların çözümü için çaba gösteren mustarip bir şahsiyet olarak temayüz etmesi, sonraki yıllarda onu Millî Mücadele'nin en önemli aktörlerinden biri hâline getirir. Onun bu desteği vaazlarla sınırlı kalmaz; Sebilürreşad dergisini de direnişe çağrıda önemli bir yayın organı olarak kullanır. Millî Mücadele için birer tohum niteliği taşıyan bu adımlarında şair, “direnişi bizzat yerinde görmek için 1920 Şubat'ında Eşref Edip ile birlikte Balıkesir'e gider ve Zağnos Paşa Camii'nde halka hitap eder.” (Çetişli, 2004: 156)

Bu tarihten sonra İstanbul'da daha fazla kalmanın bir zaman kaybı olacağını öngören Akif, Darülhikme'deki prestijli görevini bırakıp oğlu Emin'i de yanına alarak gizlice Ankara'ya varmıştır. (24 Nisan 1920) Akif, Ankara'ya

² Daha geniş bilgi için bk. Kabaklı, 2003: 17-18.

varır varmaz Millî Mücadele için odak noktası denebilecek henüz ikna edilmemiş kişiler ve gruplarla görüşmüş, kısa sürede değişik şehirleri gezmek suretiyle halkla buluşarak onları bu mücadeleye destek vermeye ikna etmiştir. Bu süreçte kendisine eşlik eden oğlu Emin Akif'in gözlemleri birinci elden haber niteliğindedir: “Mehmet Akif, Millî Mücadele'nin muazzam bir cihat olduğuna halkı o kadar yakından ikna etmişti ki, bu vadide öyle mahirane bir üslup, öyle candan bir ahenk kullandı ki Anadolu'nun birçok vilayetlerinde, kazalarında hatta nahiyelerinde, camilerde, medreselerde, meydanlarda insan kütlelerine karşı hitap etti.” (Ersoy, 201 : s. 51)

Ankara süreci ile beraber Akif, Millî Mücadele'nin içinde aktif bir görev almış oldu. Bundan sonra Ankara merkezli çalışmalarının yanında Burdur, Kastamonu Antalya, Konya, Afyon ve daha başka birçok şehri dolaşmış; köy, mahalle ve camilerde halkı mücadeleye desteklemeye teşvik için vaazlar vermiş, kritik görüşme ve toplantılar gerçekleştirmiştir.

İki şairin yaşadıkları devirlerin -genel hatlarıyla- siyasi, sosyal şartlarını ve böylesi bir zamandaki konumlarını ele aldıktan sonra, her ikisinin de buhrandan çıkış konusunda sahip oldukları bakış açısı ile algıyı ve geliştirdikleri çözüm yollarını iki başlıkta ele almak istiyoruz.

1. Çağın Tanıklığı ve Toplum Eleştirisi

Makalenin konusunu teşkil eden iki şair de siyasi ve sosyal çöküşün gerçekleştiği bir dönemde yaşamıştır. Akleden, tefekkür eden sorumluluk sahibi hiçbir insan, çevresindeki gelişmelere kayıtsız kalmaz. Nitekim iki şairin de duruşu bu yönde olmuştur. Bununla beraber, aydın, yaşadığı toplumun tanıklığını yaparken realist bir şekilde gözlemlemek, teşhis ve tekliflerini de bu çerçevede sunmak durumundadır.

1240'ta doğan Yunus Emre'nin ömrünün neredeyse altmış senesi çöküş döneminde geçmiştir. Yunus, şahit olduğu savaşlar, yıkım ve kıtlık karşısında bir köşeye çekilip ibadeti ile meşgul olma yolunu seçmemiştir. Kıtlık nedeniyle Hacı Bektaş'ın tekkesinden köyü için buğday istemeye gitmiş olması, sorunların çözümünde rol alan biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Boyutu tam olarak bilinmemekle birlikte medrese eğitimi almış olması³, tasavvuf

³ Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus'un ümmî olduğu izlenimi veren bazı şiirlerine bakılarak onun ümmî olduğu yargısını kabul etmemektedir. Gölpınarlı ümmilik hissini veren şiirlerini onun tevazusuna bağlamakta, Yunus'un ilim sahibi olduğuna ise şu beyitleri kanıt olarak göstermektedir:

Aydın Yunus'a dursun yüzünü toprağı sürsün
Öğüdün kendüye versin okuduğun tutsun demiş.

Bir diğeri:

Dört kitabın ma'nfsin okudum hâsıl ettim

Aşka gelincek gördüm bir uzun heceyimiş. (Gölpınarlı, 2011: XXXIV-XXXV)

Fuad Köprülü, Yunus Emre'nin ümmiliği konusunda daha ihtiyatlı davranarak, onu, ne medreseyi tam anlamıyla okumuş, ne de ümmi bir insan olarak görür. Köprülü'ye göre

yoluna girdikten sonra uzun seneler boyunca Tapduk'un tekkesinde hizmet etmesi, irfan eğitimi alması dinde ve kullukta ileri seviyeye geçmek isteğiğinin göstergesidir. Bütün bunlar ona, zamanının aksaklıklarını tespit imkânını vermiştir. Aşağıdaki beyitler, döneminin âlim, derviş ve yöneticilerine hiciv niteliğindedir.

“İşidün ey ulular, âhir zaman olısar
Sağ müsülman seyrekdür, ol da güman olısar

Dânişmend okur tutmaz, derviş yolın gözetmez
Bu halk ögüt işitmez, ne sarp zaman olısar

Gitti begler mürveti, binmişler birer atı
Yidügi yohsul eti, içdügi kan olısar (Tatçı, 2008b : 85)

Aşağıdaki beyitler de genel anlamıyla Müslüman topluma eleştirisidir:

“Müsülmanlar zamâne yatlu oldı,
Helâl yinmez, haram kıymetlü oldı.

Okınan Kur’ân’a kulak tutulmaz,
Şeytanlar semirdi, kuvvetlü oldı.

Harâm ile hamir tutdı cihânı,
Fesâd işler eden hürmetlü oldı.

Kime kim Tanrı’dan haber virürsen,
Kakır başın salar hüccetlü oldı.

Şagird üstâdıla ‘arbede kılır,
Ogul atayıla ‘izzetlü oldı.

Yunus, İran mitolojisine çok iyi derecede vakıf; peygamber ve evliya kıssalarını bilen, belli bir seviyede ilim sahibi birisidir. Köprülü, Yunus Emre’ye ümmilik yakıştırmasının, onun şiirlerinin lahuti kaynaktan çıkma beklentisiyle yakından alakalı olduğunu düşünmektedir. (Köprülü, 2009 : 258)

Fakirler miskinlikden çekdi elin,
Gönüller yıkuban heybetlü oldı.

Peygamber yirine geçen hocalar,
Bu halkun başına zahmetlü oldı.” (Tatçı, 2008b : 410)

Burada şair; âlim, derviş, yönetici veya genel halk tabakasının tefessüh ettiğini, dinin asıl hükümlerine yabancı, garip bir topluma dönüştüğünü bildirmektedir. Yunus Emre, sosyal çöküşe kayıtsız değildir.

Ayrıca dönemin hizipçi, tefrika çıkarıcı anlayışlarına bir reddiye niteliğinde şu mısralar dilinden dökülür:

Cümle yaradılmışa birlik ile bakmayan
Halka müderris ise hakikatte asıdır. (Tatçı, 2008b : 172)

Aynı şiirin devamındaki beyitlerden biri, şairin herkese kardeşlik bilinci ile bakmasını ve bunun temelini de aşk olduğunu izah etmektedir:

“Biz talipleriz her dem ışk sabakın okuruz
Çalap müderris bize ışk hod medresesidir.”

Yunus her şeyin esasının aşk olduğunu kabul eder, birçok şiirinin ana teması da budur. Bununla beraber ilmi, marifeti basite almaz; cahile yaklaşmak bile istemez:

“Erenlerün sohbeti arturur ma’rifeti
Cahilleri sohbetden her dem süresüm gelir.” (Tatçı, 2008b : 69)

Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı devir de Yunus Emre'ninkinden farklı değildir, şu farkla ki, Akif çok daha önceden başlayan gerileyişin tam bir parçalanma ile sonuçlandığı ve akabinde yeni bir devletin kurulduğu zamana şahitlik etmiştir.

İlk dinî eğitimi, babası Mehmet Tahir Efendi'den alan Akif, küçük yaşta Kur'an hafızı olmuş, Arapçayı, Kur'an meali hazırlayacak derecede iyi bilen biri olarak âlim denecek yetkinlikte dinî bilgiye sahip olmuştur. Bunun yanında Farsça ve Fransızca da -tercüme yapacak derecede- öğrenmiş, veterinerlik fakültesini bitirmiş, edebiyat alanında profesör unvanı ile üniversitede ders verecek konuma gelmiştir. Bu yönleriyle dinî ilimleri bir arada öğrenip Doğu-Batı mukayesesini şiir ve nesirlerinde sürekli dile getirmesi, onu, zamanın tanığı bir aydın konumuna getirmiştir.

Mehmet Akif, yukarıda değindiğimiz özelliklerin bir sonucu olarak siyasi konularla da ilgilenmiş, Sultan Abdülhamid'e cesur denebilecek

eleştiriler yöneltmiştir.⁴ Tanpınar'ın da belirttiği üzere "Mehmet Akif, terakki fikrinden hiç ayrılmayan fakat garpla münasebetin muayyen hadlerde kalmasını isteyen İslamcılık ideolojisinin mümessilidir." (Tanpınar, 2007 : 108) Biri hükümdar, diğeri aydın bu iki şahsiyetin İslamcılık düşüncesinde birleşmelerine rağmen, Akif'in muarızlığını, bakış açısı farklılığında aramak yerinde olacaktır.

Akif, İslamcı bir şair olarak içinde bulunduğu toplumun, Türk milletinin ve İslam ümmetinin sorunları karşısında mesuliyet duygusu yüklenerek çözüm arayışlarında olmuştur. Bu çerçevede en dikkat çeken yönü, halkla daima iç içe olması ve halkı realist bir şekilde gözlemlemesidir. İstanbul sokaklarından halk manzaraları ile okulda, kahvehanede, çarşıda hep halkla beraberdir. "Bizim edebiyatımızda Akif kadar gerçekçi bir şair yoktur. Akif kadar toplumun içinde, cemiyetin içinde halkıyla beraber bulunan bir şair, ikinci bir isim daha söyleyemeyiz." diyen Orhan Okay (2007 : 51), Mehmet Akif ve Tevfik Fikret'i toplumla iç içelik ve sahici tanıma bağlamında karşılaştırırken de şunları söyler: "Fikret'in durumu farklıdır. O, toplumun içinde değil, Aşyan'a çekilmiş, belki de bir kartpostalda görmüş fakir çocukları, onlara baka baka merhamet duymuş içinden, hakikaten samimidir, o ayrı. Ancak yazdıkları tecrübeye dayanmaz. Akif ise yaşadığını anlatıyor." (Okay, 2007 : 58)

Halkla iç içe oluşun, toplumsal sorunların çözümü için aydınlara fırsatlar sunacağını düşünen Akif, bu noktada erbab-ı tefekkür" ile tanımladığı aydın kesimin halktan kopukluğunu sosyal yaraların sebebi olarak görmektedir:

"Sizde erbab-ı tefekkürle avamın arası

Pek açık. İşte budur bence vücudun yarası." (Ersoy, 2014 : 164)

Halkın geleneksel dindarlık anlayışıyla dünyadaki bilimsel ilerlemeleri anlayamaması, dünyanın evrildiği yeni yaşam biçimlerini, gelişmeleri okuyamaması, onların, aydınlarda, cahil kitleler algısına yol açmaktadır. Öte yandan Akif'e göre, aydınlara Batı'yı takip ederken dinle arasına mesafe koyması da ayrı bir handikaptır. Netice ise şudur:

"Öyle müdhîş ki husûmet: Mütfeffir tabaka,

Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka;

Hem onun zıddını yapmak ebedî mu'tâdı." (Ersoy, 2014: 165)

Akif, tenkit ettiği aydınlardaki bu boşluğu kendisi doldurmak istemiş, en bariz gösterge olarak da Millî Mücadele döneminde İstanbul'daki yüksek maaşlı

⁴ Düccane Cündioğlu, Âkif'in Sultan Abdülhamid'e nefret derecesinde muarızlığının olmasını, gençlik döneminin, Sultan'ın istibdat dönemi altında geçmesine ve dönemin entelijensiyasının genel muhalif tavrının onu da etkilemesine bağlamaktadır. bk. Cündioğlu, 2007 : 111

görevini bırakıp Anadolu'nun zorlu savaş ortamlarında diyar diyar gezip halka vaazlar vermiştir. Akif tenkitlerini tek bir odakta toplamamıştır. Tenkitlerini, bir gruba duyduğu kin ve öfke ile izah etmek de mümkün değildir. Netice itibarıyla İslam ümmetinin içine düştü acziyet, onun ruhundaki ızdırabın ifadesi olarak şiirlerinde kendisini gösterir. Ümmetin durumunu tasvir ettiği mısraları:

“Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.
Kışla yok, dâire yok, medrese yok, mektep yok;
Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!”
(Ersoy, 2014 : 147)

Şairin halka dönük eleştirileri, halk tarafından tepkiyle karşılanmamıştır. Tam tersine muhafazakâr kitlelerce beğenilmiş, bazı mısraları darbimesel olarak söylenegelmiştir.

2. Buhrandan Çıkış İçin Din Eksenli İki Yol

2.1. Gönül Eğitimi ve Yunus Emre

Bir toplumu, içine düştüğü buhrandan kurtaracak çözüm arayışlarında, her şeyden önce donanım bakımından iyi yetişmek gerekir. Buna ilave olarak halkın içine nüfuz edip onu en iyi şekilde tahlil etmek ve buna göre çözüm için önerileri geliştirmek gerekir. Önceki bölümlerde Yunus Emre ve Mehmet Akif'in analiz ve çözüm için iyi bir donanımla halkla iç içe olduklarına değinmiştik.

13. yüzyıl Anadolu'suna yönelindiğinde tasavvuf hareketlerinde bir yoğunluk olduğu görülecektir. Söz konusu dönemde Hacı Bektaş'ın o dönemki Kırşehir Sulucahöyük'teki irşad faaliyetleri, Mevlana'nın Konya'da hizmetleri ve birçok merkezde teşkilatlanmış Ahiliğin halk üzerindeki etkisi bir tesadüf değildir. Osman Gazi Özgüdenli'nin, dönemin karanlık tablosunu tahlil ettiği şu açıklamanın önemli olduğu kanaatindeyiz: “İstilanın meydana getirdiği karanlık tablo toplumun psikolojisini de etkiledi; bu etki insanlarda dünyevi hayattan kaçış şeklinde tezahür etti. Moğolların zulüm ve baskılarına maruz kalan halkın mistik eğilimleri yoğunlaştı; bu durum İslam dünyasında akıllı ilimlerin gerilemesine yol açarken dini-tasavvufi hareketlerin güçlenerek gelişmesi için uygun bir zemin hazırladı.” (2005 : 228) Yunus Emre'nin gönül ve zihin dünyası da bu dönemde revaçta olan tasavvufa göre şekillenmiştir.

2.1.1. Cinnetten Sükûnete Çağrı

Gönül kırmamayı, herkesi aşkla sevmeyi, her şeyi Allah'tan bilip muhterem görmeyi içselleştiren ve bunu çevresindeki insanlara, yaşadığı topluma tavsiye eden Yunus, iç karışıklıkların sürdüğü bir dönemde, ayrıca Moğol istilasının sebep olduğu trajedinin ortasında insanlığa, kâmil insan olmada zirveyi gösterip baskı, zulüm, cinayet, hukuksuzluk gibi en ağır kötülükleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu itibarla onu, sadece hissiyatını

terennüm eden bir şair olarak değil, çok daha fazlasıyla bunalım çağında bir yol gösterici, bir halk muallimi olarak görmek yerinde olacaktır.

Sözgelimi “Bir kez gönül yıkdunısa bu kıldugun namaz degül / Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz degül” (Tatçı, 2008b : 181) şiirindeki manayı idrak eden bir insan, çok basit gibi görülecek bir kalp kırmanın esasen ne büyük bir yıkıma sebep olacağını bildiği için 13. yüzyıl Anadolu toplumunu huzursuz bir bölge hâline getiren, kıyas kabul etmez çok daha büyük çaptaki kötülükler mecmuasının sebep ve sonuçlarını daha doğru bir şekilde tahlil edecektir. Burada Yunus, kötülüğe giden yolu daha en başta, en masum gibi görünen safhasında kapatmak gayesindedir. O, bu yolla, bir toplumun buhranını ve buna giden süreci ötelemiş, hiç olmazsa bu uğurda en önemli çabayı göstermiş olmaktadır.

Şiirlerinin tamamı tasavvuf öğretisi ekseninde şekillenen Yunus Emre'nin aşağıdaki şiiri iki zıt kutup olarak kişileştirdiği Buşu ve Sabır'ın şahsında; savaş ile huzurun, vahşilik ile medeniyetin, hiddet ile sabrın mukayesesidir.

“Benüm ileyüme kim katlanısar
Kim hışmımdan deniz oda yanısar.

Nereye kim varam başlar kesilür
Kime buşarısam olok-dem ölü.

...

Buşu dirler bana benem bahadır
Düzenlik bozmağa her yirde hazır.” (Tatçı, 2008c : 65-66)

Öfke, gazap anlamına gelen Buşu, birey ve toplum hayatındaki nizamı, dirliği bozar, yerine kaos ve huzursuzluk hâkim olur. Bozulan düzeni, huzuru elde etmenin yolu, sabrı kuşanmaktır. Kişileştirilen Sabır, tasavvufi bir kahraman olarak Buşu'nun karşısına çıkar, onu alt eder.

“Çıka geldi sabır ana olok-dem
Sanasın Buşu'ya İbrahim Edhem

...

Bu kez gördüm düzenlik ü safâ hoş
Oturup 'ıyş ederler nûş ola nûş

Şunun kim dünyede sabr ola yârı
Safa vü zevk olur her lahza kârı

هكمت - Hikmet - حکمت

...

Sabırla vardı ol Mir'aca varan

Diriyken ölür sabrı başaran" (Tatçı, 2008c : 79, 85)

Yunus Emre bu ve daha başka birçok şiirinde sabır, tevazu, kanaat, hoşgörü gibi güzel ahlak unsurlarını tavsiye ederken; öfke, kibir, ihtiras ve düşmanlık gibi kötü ahlak özelliklerinden muhatabını uzak tutmayı gaye edinir. Şair bu yolla âdeta gerilim ve cinnet hâlini yaşayanları sakinleştirmek istemektedir. Yunus'un yaşadığı dönemde şahit olduğu şiddet olaylarının da bu tesiriyle Buşu ve Sabır türünden kıyaslara başvurduğu kanaatindeyiz.

Konunun bu boyutunda Mehmet Kaplan'ın "akıncı" ve "ekinci" tipi konusundaki tespiti konuyu daha da açık hâle getirmektedir: "Yunus insanı durmadan kendi içine dönmeğe, en yüksek değer olan Tanrı'yı kendi içinde bulmağa çağırır. Onun yücelttiği insan tipi, eski Türk destanlarında görülen dışa dönük, savaşçı Alp tipi değil, içe dönük, barışçı derviş tipidir." (1971 : 152) Kaplan "alp" tipinin akıncı; "derviş" tipinin de ekinci medeniyeti temsil ettiğini belirtmektedir. O dönemin şiddet sarmalında, Yunus'un "derviş" tipi olarak şiirleriyle güzel ahlaka çağırması, onun bilinçli tercihidir, zira onca, o dönem için gerekli olan budur. İşte bu yüzdendir ki Kaplan "Yunus'un ve diğer mistiklerin durmadan telkin etmiş oldukları bu 'sevgi ve barış ahlakı' ile Türkiye'de son derece medeni bir sosyal düzen kurulmuştur." (1971 : 152) demektedir.

2.1.2. Hükmetme Arzusuna Karşı Fanilik Vurgusu

Hükmetme ve güç elde etme arzusu insanoğlunun açmazlarından birisidir. İnsanlığın en eski tarihinden beri, hükmetme saikiyle bireyler ve toplumlar arası çatışmalar yaşanmaktadır. Bununla beraber çatışmanın tonu bazı dönemlerde daha yoğun bir hâl alır. 13. yüzyılın ikinci yarısı da Anadolu Selçuklu Devleti'nin yöneticilerinin mücadeleye tuttuğu, beyliklerin birer birer neşet ettiği ve ülkenin istilalara uğradığı talihsiz bir dönemdir. Şair Yunus, güç elde etme duygusunun sebep olduğu bu çatışmalar karşısında sessiz kalmamıştır. Şairin aşağıdaki şiiri, kişiyi varsayımlarla düşündürerek bu arzudan döndürmeye matuftur.

"Sen bu cihan mülkini, Kaf'dan Kaf'a duttun tut,

Ya bu 'âlem malını, oynayuban ütdün tut.

Sen Süleyman köşkinde taht kurup oturdun bil,

Dîv ü periye düp-düz hükümler eyledün tut.

Sen Ferîdûn haznesin Nuşirevan gencile,

Kârûn malını dahı sen maluna katdun tut,

حکمت - Hikmet - حکمت

HİKMET - AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ [JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]

YÜNUS EMRE'DEN MEHMET AKİF'E ŞİİR ÖZEL SAYISI

YIL 7, ARALIK 2021

ISSN: 2458 - 8636

Bu dünya bir lokmadur, agızdadır çeynenmiş,
Çeynenmiş ne dutmak ha sen anı yutdun tut.” (Tatçı,
2008b : 39)

Bir kralın, bir hükümdarın uçsuz bucaksız toprakları, hatta dünyayı fethetmesi elbette ki önemlidir, ancak nihai hedef, bu değildir. Tarihe geçmiş bir büyük hükümdar/kumandan olursa bile bu dünya bir lokma hükümdardır. Şaire göre dünyadaki herhangi bir yer gibi dış plandaki hâkimiyetten daha da önemlisi, içe sefer eylemek, orada fetihler gerçekleştirmektir. Zira dünya geçicidir: “Gerekmez dünyeyi bize çünkü bâki bünyad degül/ Bir kul bin de yaşarısa ölicecek bir sa’ât degül.” (Tatçı, 2008b : 171) Bu tefekkür biçimi, böylesi bir kabuller dünyası, kişiyi hırs açmazından kurtarır, dinginliğe ulaştırır.

2.1.3. Saf Bir Gaye Olarak “Aşk”

Yunus Emre'nin “aşkı” her şeyin merkezine koyması; insanı, varlığı, cansız nesneyi dahi kıymetli görüp Maksud'a ulaşmada birer vasıta gibi görmesi, savaşı değil, sükûneti istemesi, daima dünyayı geçici bir mekân olarak kabul etmesi onu realiteden uzak, hayal atmosferinde yaşadığı intibainı uyandırmamalıdır. İnsanlık tarihi ile özdeş ferdin huzursuzluğu, hırsı, savaşları ve daha büyük ölçekteki toplumlararası çatışmaları düşünüldüğünde onun maddeden manaya, hırstan feragata, savaştan aşka yönelik çağrısının anlamlı olduğu kanaatindeyiz. Zaman zaman cinnet boyutuna varan insan hâllerine karşın bir bilgenin buhrandan kurtuluşa çağrısına her dönemde ihtiyaç duyulur. Nitekim Turan Oflazoğlu “Yunus'u kaynak edilen bir toplum kendini onun bu mısralarındaki felsefeye göre eğitirse, en sağlıklı toplum olabilir; insanlığın tâ baştan beri özlediği düzen ancak böyle bir anlayışla kurulabilir.” (1991 : 426) diyerek şairin hem yaşadığı dönemde hem de yüzyıllar boyu Anadolu coğrafyasında yol gösterici vasfına dikkat çekmiştir.

“Ben gelmedüm da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün / Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmağa geldüm” (Tatçı, 2008b : 195) diyen Yunus Emre, önemine inandığı aşk ve sevgiyi ısrarla dikkatlere sunmaktadır. Fakat onun vurguladığı; hangi kaynaktan neşet eden, neye dönük, hangi amaçla, ne şekilde gerçekleşen sevgidir? Zübeyir Yetik'in konuya getirdiği izah anlamlıdır. Yetik, iki tür sevgiden söz etmekte; bunlardan birinin yaygın anlamıyla kullanılan, maddeden kaba duyumlara yansıyan, ihtiras kaynaklı ve elde etmeye dönük sevgi olduğunu belirtmektedir. Bu sevgi türünün kavgaya neden olan keyfiyetine karşın asıl sevgiyi şu sözlerle tanımlar: “Gerçek olan anlamıyla sevgi, ruh yüceliğinin bir meyvesi gibi içten doğma bir duygu ve sahibinden çevreye doğru akıcı fişkırı, yayılıcı. Sevgiyi duyan, duygusunun yayılması ile hep kendinden bir şeyler vermekte. Özverilerle dolu, vermekle tükenmeyen bir yaşayış...” (Yetik, 1966 : 168) İşte Yunus'un sevgisi ruh yüceliğinin bir meyvesi gibi içten doğar ve onu daima özveriye sevk eder. Bundan dolayıdır ki Yunus Emre, kıtlık yıllarında buğday istemek üzere Hacı Bektaş'ın tekkesine gittiğinde, kendisine sorulan “Buğday mı istersin, himmet mi?” sorusuna, son

kertede “himmet” diyebilmiştir. Aşağıdaki beyit, ulaştığı noktanın manzum ifadesidir.

“Yunus Emre ‘âşık olmuş ma’şûka derdinden ölmüş
Gerçek erün kapusunda hâlüm arz itmeğe geldüm.”
(Tatçı, 2008b: 195)

Önceleri sıradan bir insan gibi, kalbin derinliklerine inememiş yahut bir mürşidin/rehberin kılavuzluğundan yoksun biri olarak çok dolaşmış, beyhude yaşadığını düşünmüştür. Ne zaman ki dıştan içe, kabuktan öze ulaşmış, Allah'ta fanı olma terbiyesine erişmiş, işte o zaman huzursuz benden huzurlu bene geçebilmiştir. Yunus kaybettiği bu mesafeyi, vasıl olduğu güzellikleri, ulaşabildiği herkese öğretmek gayesinde olmuştur.

“Ere irdüm erde buldum maksûdum
Bulamadum taşradan sormagıla
...
Bir gölidüm kıldı erenler nazar
Deniz oldum dört yana ırmagıla.” (Tatçı, 2008b : 314-315)

Bir başka şiirinde de:

“Hak’dan inen şerbeti içdük elhamdülillah
Şol kudret denizini geçdük elhamdülillah
...
Kuriydük yaş olduk ayagıduk baş olduk
Kanatlanduk kuş olduk uçduk elhamdülillah” (Tatçı, 2008b: 309)

Yunus Emre'nin, haberini verdiği bu manevi yükseliş ile topluma kandil olma görevini gören bir insana dönüşmesi, buhranı yaşayan topluma verebileceği en güzel hediye, yapabileceği en büyük iyiliktir.

2. 2. İlim, Ahlak ve Aksiyon Ekseninde Mehmet Akif

2.2.1. Toplum İçin Sanat

Mehmet Akif Ersoy, yedi kitaptan oluşan Safahat'ta, özelde Türk milletinin genelde de İslam dünyasının sorunlarını dil, tarih ve sosyoloji perspektifinde sorunlar, tahliller ve çözümler esasıyla manzum olarak ele almıştır. Safahat'ın yedi kitabının tamamında şair, sanatını toplum için, bir başka ifadeyle, inandığı idealler uğruna icra etmiştir. Akif, Orhan Okay'ın ifadesiyle, hilkatinde şair olan biridir. Fakat toplumun içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak saf şiirden uzak durmuş; toplumun ihtiyaçlarına öncelik verip şiirlerini sorunların çözümüne hasretmiştir. Orhan Okay, Akif'in

bu durumunu somutlaştıran bir anekdot aktarır. Şair, ömrünün son demlerinde Mısır'da peş peşe üç şiir yazar. Bu dönem, idealleri gerçekleşmediği için küskünlük yıllarıdır. Bu üç şiirini Hasan Basri Çantay'a gönderir. Sözün gerisini Okay'a bırakalım: "O da mektup yazıyor, diyor ki 'Üstad, sen vadiyi değiştirmişsin, farklı şiirler yazmaya başladın.' Akif diyor ki 'Benim asıl vadem bu idi, fakat içinde yaşadığım cemiyetin durumunu görünce yönümü değiştirmiştin, şimdi tekrar oraya döndüm.'" (2007 : 59) Benzer bir hükmü Ertuğrul Düzdağ ve İsmet Uzun da vererek şairin "Sanatkâr" şiirinin, bütün Safahat boyunca göstermediği mistik şiir özelliklerini haiz olduğunu dile getirir. (Düzdağ ve Uzun, 2011 : 32) Bunun yanında Mehmet Akif, şiir ve şairliğin bu boyutlarıyla ilgilenmemekte, sanat gücünü ispat türünden tavırlardan uzak durup asıl dikkati sanatın işlevine çekmektedir. Aşağıdaki mısralar bunun manzum ifadesidir:

"Bir yığın söz ki, samîmiyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım.
Şi'r için "göz yaşı" derler, onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım!
Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!

Türk toplumunun savaşlarla bitkin düştüğü, ümitlerin yerle bir olduğu bir dönemde mizaç bakımından küskün tavırlar sergileyebilen Mehmet Akif, bu bireysel özelliğini bir tarafa bırakmış; ayrıca sanat cephesiyle döneminin birçok kalemince takdir görmüş olmasına rağmen sanat kaygısını da arka plana atıp buhrandan aydınlığa çıkış için toplum merkezli bir sanat/aksiyon yürütmüştür. Akif bu tavrıyla çağının tanığı ve sorumlusu misyonunu gerçekleştirmek istemiştir. Sanatını toplum için icra eden Akif'in aşağıdaki mısraları, şairin dünyasının psikolojik arka planını yeterince izah etmektedir.

"Vîrânelerin yasçısı baykuşlara döndüm,
Gördüm de hazânında bu cennet gibi yurdu.
Gül devrini bilseydim onun, bülbül olurdum;

Yâ Rab, beni evvel getireydin ne olurdu?" (Turinay, 2011 : 1390)

Necmettin Turinay, bu şiiri, Mehmet Akif'in bütün hayatının özeti mesabesinde görmektedir. Turinay, büyük mücadelelere rağmen yurdun viraneye döndüğünü gören Akif'in gül devrinde, bir başka ifadeyle, mazinin ışıltılı dönemlerinde yaşayan bir şair olması durumunda bülbül gibi şakiyip o yolda şiirler söyleyeceğini belirtir. "Dolayısıyla aynı ülkenin gül devirleri çok gerilerde kalmış, hemen her yer 'virane-misal' olmuş ve şairin kaderine de gül karşısında aşk serenadları söylemek değil, acının ve ıstırabın terennümlerini bestelemek düşmüştür." (Turinay, 2011 : 18) Bu şiir, Mehmet Akif'in

buhrandan kurtuluş için neden toplumu merkeze aldığını anlamak bakımından önemlidir. İsmail Alper Kumsar, mesuliyet duygusunun neticesi olarak Akif'in toplumu merkeze almasının bir başka açıdan edebiyatımızın lehine olduğunu belirtir: "Akif'in toplum karşısındaki bu mesuliyet duygusu, edebiyatımızda sosyal muhtevanın lehine olmuştur. Daha önce de çeşitli şairler tarafından yerleştirilmeye çalışılan sosyal muhteva Akif'in şiiriyle daha ayrıntılı biçimde edebiyatımıza girer." (Kumsar, 2020 : 16)

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin fiilen bitişini ilan eden keyfiyeti, halkın maruz kaldığı derin trajik hadiseler Mehmet Akif'i ümitsizliğe düşürmemiş, bilakis onu mücadele meydanına sevk edici etkenlere dönüşmüştür. Nitekim I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesi ve Sevr'in gölgesinde ümitsizliğin en dip noktasında Akif, ideal dünyasını yansıtan Asım'ın da bulunduğu Safahat'ın altıncı kitabını, 1919'da tamamlamıştır. Asım, toplumu bilinçlendirip heyecana getirmeye matuf bir sembol şahsiyet kurgusudur. Bununla beraber Emin Akif, babası Mehmet Akif'in yalnız kaldığı anlarda, işgal güçlerinin Türk halkına yönelik zulümlerini düşündükçe içinin yandığına ve çok defa ağladığına şahit olduğunu belirtir. (E. A. Ersoy, 2011 : 72)

2.2.2. Halka Ümit Aşlamak ve Bir Model Olarak "Asım"

Mehmet Akif, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşulları doğru tahlil edebilen birisidir. Yurdun birçok bölgesinde devam eden işgaller ile Millî Mücadele karşıtlarının mücadeleyi akamete uğratma çabaları arasında ümidini yitiren, savrulan insanlara cesaret vermek, onları motive ve organize etmek gerektiğinin farkındaydı. Asım ve onun nesli, Akif'in özlemine kurduğu günlere giden yolun öncüleri olacaktır:

"Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:

İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.

Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar...

O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,

Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor;

Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!

Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...

Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi..." (Ersoy, 2014 : 356-357)

Mehmet Akif, Safahat'ın altıncı kitabında Asım, Köse İmam ve Akif'i temsil ettikleri grupların birer tipi olarak manzum bir dramatisasyonla konuşturmuştur. Asım, büyük ölçüde Akif'in ideal insanıdır. Asım deli dolu,

kuvvetli ve kuvveti ile şahit olduğu haksızlıkları, zulümleri bastırmak, âleme düzen getirmek gayesindedir. Asım'ın babası Köse İmam, oğlunun her gün birilerini kaba kuvvetle yola getirme düşüncesinden kaynaklı kavgalarından usanmış ve Akif'e içini dökmüştür. Akif, Asım'ı tanır ve Köse İmam'ı “Hocam evladına benzer bulamazsın arasan / Görmedim ben bu kadar dört başı ma'mûr insan” (Ersoy, 2014 : 360) sözleriyle teskin eder. Çünkü Asım; halk evini aydınlatacak gazı bulamazken geceleri kumar masasında bir mahalleye yetecek gazın, aydınlatma maksadıyla kullanıldığını görür ve girip oradakileri teker teker döver, gazı alıp halka dağıtır. Karısına zulmeden adama, haddini bildirir ve bunun gibi birçok hadise mevcuttur. Son olarak Asım'ın arkadaşlarıyla Bâbîâli'yi basarak devrim yapma hazırlığı karşısında Akif'in cevabı şu olur:

“Bâbîâli'leri basmak, adam asmakla değil.
Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.
Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya.

...

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.
Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek fazîletle teâlî edemez, za'fa düşer.” (Ersoy, 2014 :

370)

2.2.3. Bir Çıkış Yolu Olarak “İlim”

Yukarıdaki diyaloglar üzerinden düşüncelerini ortaya koyan Akif'in Asım'da gördüğü eksiklik “marifet”tir. Asım'ın şahsında fazilet sahibi yeni nesli, bu eksikliği tamamlamaya ve bu yolla yükselen Batı karşısında marifet-fazilet dengesi ile yeniden bir güç elde etmeye davet eder. Zira yaşanan buhranın en önemli sebeplerinden birisi ilim eksikliğidir. Akif meselenin bu kısmında çağdaşı olan din âlimlerinden farklı olarak istikbal vadeden gençlerin Avrupa'ya okumak için hiç zaman kaybetmeden gitmelerini istemektedir. Akif acele etmektedir çünkü Batı, bu mısraların yazıldığı zamana göre, gelecekte atom enerjisini kullanacak, bunun için çalışmalar yürütmektedir. İlginçtir ki Akif, bu enerjinin bulunup kullanılmasından seneler önce bunu haber verir.⁵

⁵ “Yarının ilmi nedir, halbuki? Gâyet müdhîş:
'Maddenin kudre-i zerriyyesi' uğraştığı iş.

Safahat'ında İbn Rüşd, İbni Sina, Gazali, Razi gibi bilge insanları andıktan sonra, yedi yüzyıllık eserlerle bu dinin ihtiyacının karşılanamayacağı tezini ileri sürer ve der ki:

“Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı.
Kuru da’vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?” (Ersoy,
2014: 349)

Onun bu konudaki teklifi ilmi güçlendirmek ve yeni düşünceler üretmektir. Ne var ki yaşadığı dönemden hareketle böyle bir dinamik toparlanış ve yükselişi mümkün görmemektedir. Fakat bu noktada Asım'ın neslinin inşa edeceği bir toplum, er ya da geç gerçekleşeceğine inandığı bir ütopyadır.

Sahip olduğu İslam eksenli dünya görüşü çerçevesinde dinî ilimleri küçük yaşta tahsile başlayan şair, gençlik yıllarında Batı'nın kaydettiği ilerlemeyi doğru bir okumayla, dinî ve beşeri ilimleri birbirinden ayırmamanın gerekliliğine inanmış ve bu yolda her iki alanda da donanım elde etmeye çabalamıştır. Mehmet Kaplan, “Akif'in şiir dünyasının iki büyük sütunu: din ve ilim.” (2014 : 168) şeklindeki özlü tespitiyle şairin ilim hassasiyetine vurgu yapmıştır.

2.2.4. Din Anlayışı ve Modernizm

Mehmet Akif ile geleneksel yöntemlerle dinî ilimleri tahsil eden ve bu esas üzere yaşayan insanların din tasavvuru arasındaki ilişkiyi kısaca irdelemekte yarar vardır. Akif'in gerek Sultan Abdülhamid karşıtlığı, gerekse İttihat ve Terakki'nin -zaman içinde niteliği değişen- destekçisi oluşu ile alışlagelenden farklı bir çizgi tuttuğu muhakkaktır. İsmail Kara, şairin İslam modernizmi ile aynı düzlemde bakış açısı ve eylemlerinin varlığına dikkat çeker. “Kaynaklara dönüş; sade, kolay anlaşılabilir ve kuşatılabilir, nazariyattan ziyade ameliyata ehemmiyet veren bir din anlayışı; İslam'ın bidat, hurafe ve bâtil inançlardan arındırılması, ilmiyenin ve medreselerin tenkidi” (2011 : 276) gibi düşünüş tarzının yanında içtihat kapısının açılıp ahlaki kavramların eylemci bir anlayışla yeniden yorumlanması gerektiği gibi fikirlerine yer verir. Benzer bir eleştiri Mehmet Kaplan'dan gelir. Akif'in atom enerjisine atıfta bulunduğu şiirinde, fizikten ahlaka geçişini bir irtibatsızlık şeklinde değerlendiren Kaplan, “Akif, bu suretle, felsefi ve psikolojik bakımdan, dine tamamıyla aykırı materyalist bir insan görüşüne kaydığını fark bile etmez. Onu

---

O yaman kudrete hâkim olabilsen diyerek,
Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.
Onu bir buldu mu, artık bu zemin; Başka zemin.
Çünkü bir damla kömürden edecekler te'min;
Öyle milyonla değil, nâ-mütenâhî kudret!..” (Ersoy, 2014 : 372)

Hikmet -

ilgilendiren genel olarak 'hareket', 'çalışma', 'kuvvet' fikirleridir." (2014 : 172) diyerek şairin yönteminin aykırılığına vurgu yapar.

Bununla beraber bazı araştırmacılar şairin modernist olarak tanımlanamayacağı düşüncesindedir. (Bolay, 2007 : 70) Akif'in İslam ve modernizm karşısındaki konumu ve yöntemlerinde yer yer boşluklar bulunsa da, özellikle, İslamcı çevrelerce Akif, modernizmle münasebeti bir tarafa bırakılarak, tebrik ve takdir duygularıyla takip edilmiş ve onun bir model olarak takip edilebilecek bir İslam aydını olduğu, genel kabul görmüştür.

Mehmet Akif, farklı Müslüman halklardan, İslam toplumlarının geri kalışları üzerinde kafa yorup modernist açılımlar getiren Mısır'dan Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Ferit Vecdi ve Güneydoğu Asya'dan Muhammed İkbâl ve Cemalettin Efgani gibi kişilerle irtibata geçmiştir. Fakat bu irtibatı, Mehmet Akif'in tamamen onların etkisi altında kalarak düşünce dünyasını temellendirdiği şeklinde düşünmek yanlış olur. Bir İslam âlimi olarak tanımlanabilecek Akif (Bolay, 2007 : 62), dinî bilgilerini ilk olarak Fatih Medresesi müderrislerinden babası Mehmet Tahir Efendi'den almış, Kur'an hafızı olmuş ve kendi imkânlarıyla ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Dolayısıyla bu ilim faaliyetleri, yüzyıllardır süregelen, İslam'ın ilim geleneğinden beslenmiştir. Onun, Müslümanların sorunlarına ve ihtiyaçlarına dair tespitleri ve çözüm önerileri, kaynağını İslami ilimlerden, Doğu-Batı dualizminden ve yukarıda bahsi geçen düşünürlerin görüşleriyle oluşturduğu sentezden almıştır. Sezai Karakoç da "Mehmet Akif, fikirlerini, bu düşünürlerden çok, sokaktan, aileden, klasik kültürden, toplumdan, devletin sarsıntılı hâline ve nihayet kendinden alıyordu." (2019 : 23) diyerek onun yerli İslam düşüncesi ile çağdaş İslam düşüncesi arasında köprü kurma gayesine vurgu yapar. Ayrıca üzerinde durduğu bir husus da gerçek İslam'ın Hz. Peygamber ve râşit halifeler döneminde yaşandığı, günümüzde bu özelliğin yitirildiğidir. "Akif İslâm'ın ruhunu kavramış eski Müslümanları; karanlığın sinesinden ışık olup fişkırان insanlar; din, ahlâk, irfan, adalet ve ihsanları ile yükselen kişiler olarak tanımlar." (Kumsar, 2020 : 55) Bununla beraber geçmişin ışıltılı günlerine odaklanarak günümüz gerçekliğinden uzaklaşma hatasına düşmez.

2.2.5. Ahlakçı Bir Duruş

Mehmet Akif'in önemli bir yönü de ahlakçı oluşudur. "Akif Bey için eğitim her şeyden evvel ahlaktır; ahlaklı, faziletli nesillerin yetiştirilmesidir." (Bolay, 2007 : 64) Bu da her şeyden önce, yüreklerde yer edecek Allah korkusuna bağlıdır: "Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır / Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır." (Ersoy, 2014 : 255) Allah korkusundan yoksun bir bireyin ve toplumun sahip olduğu ilmin anlamını yitireceğini ve sonuçta bütün varlığın yok oluşu anlamına geleceğini haber vermektedir:

"Budur hilkatte cârî en büyük kânûnu Hallâk'ın:

O yüzden başlar izmihlâli milletlerde ahlâkın.

Fakat, ahlâkın izmihlâli en müthiş bir izmihlâl;
 Ne millet kurtulur, zîrâ ne milliyet, ne istiklâl.
 Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî, rûh-i millîdir;
 Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.” (Ersoy,
 2014 : 255)

Ahlaki savrulmayla doğrudan bağlantılı "egoizm" kavramı Akif'in üzerinde durduğu konulardan biridir. Japonları sosyolojik tasvirle anlatırken, birey ve toplum ahlakında yer etmiş ihtirastan uzak, diğerkâm özelliklere sahip olmaları yönüyle Japonların gerçek Müslümanlığa çok yakın olduklarını ve bu milletin İslam'a gebe olduğu inancını paylaşır.

Şair bu tahlilleri ile toplumların yükselişinin hangi esaslar üzerinde gerçekleşeceğini gösterirken, moralleri alt üst olan Müslümanlara, ahlaki yeniden kuşanmak suretiyle bir çıkış yolu gösterir.

2.2.6. Azim ve Tevekkül

Mehmet Akif'in şiirleri ile bina ettiği fikir sisteminin en önemli yapı taşlarından biri de “azim ve tevekkül” olgularıdır. Dış dünyayı realist bir bakışla değerlendirirken objektif davranmış, İslam ümmetine bağlı oluşu, onu hissî davranmaya yönelmemiştir. Bu çerçevede, geri kalış nedenleri üzerinde düşünmüş, tespit ettiği aksaklıkları birer handikap olarak halkın önünde duran yanlış din telakkilerini açık bir eleştiri yöntemi ile ele almıştır.

Mehmet Akif Ersoy, içe dönük olmaktan çok dışa dönük bir aydın/edip olarak temayüz etmiştir. Kitleleri harekete geçirebilecek enerjiyi kendinde bulduğundan önce Balkanların, sonra da Anadolu'nun işgali karşısında İstanbul'da duramamış, herhangi bir görev ve yönlendirme beklemeden değişik şehirleri ve kasabaları dolaşarak halkı direnişe geçmeye çağırmıştır. Onun tembelliğe gömülmüş bütün Müslümanlara hitaben şu mısraları kişiyi sarsacak ve kendine getirecek türdendir: “Âlemde ziya kalmasa halk etmelisin halk / Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam kalk.” (Ersoy, 2014 : 181)

Milletine ve ümmete faydalı olmada, bir metot olarak, halkın ihtiyaçlarına göre bir hareket tarzı ve buna uygun bir üslup geliştirmeyi yeğlemiştir. Bu itibarla, Akif'e göre halkın öncelikli ihtiyacı, ataleti bırakıp azmi yeniden elde etmektir. “Atiyi karanlık görerek azmi bırakmak / Alçak bir ölüm varsa, emînim budur ancak.” (Ersoy, 2014 : 181) diyerek kişinin onur hassasiyetine dokunup onu azimli olmaya teşvik etmiştir.

Azmi tamamlayıcı bir niteliğe sahip olan "tevekkül" konusu, şaire göre birkaç asırdır Müslümanlarca yanlış anlaşılmış, atalete bir kılıf olmaktan öte gitmemiştir.

“Allah'a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...
 Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!

Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
 Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
 Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
 Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
 Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atâlet”,
 Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet? (Ersoy, 2014 :
 389)

Akif'in, Safahat'ın birçok bölümünde azim, tevekkül, atalet temalı şiirlere yer vermesi, İslamcı düşünce geleneğine önemli bir açılım imkânını sağlamıştır. Nitekim Mehmet Kaplan da “Kanaatime göre Akif'in İslami düşünceye getirdiği en önemli yeniliklerden biri, yanlış tefsir edilen tevekkül fikri ile 'atalet' ve 'sukut' arasındaki münasebete parmak basmış olmasıdır.” (2014 : 170) sözleriyle onun bu yoldaki öncülüğüne vurgu yapar. Şair, İslam'ın öngördüğü çalışma prensibini, Müslümanların terk ettiğini, son birkaç yüzyıldır Batıların bu prensibi kendilerine ölçü aldığını düşünmektedir. Akif, önce toplumu tenkit edip hastalığı göstermekte; tenkitlerini sıralarken çözümü de sunmaktadır. Ona göre çare “ulûmun ezeli dâyesi” olarak nitelendirdiği İslam'ı ölçü alıp canlanmak, dirilmek ve çok çalışıp işlerin neticesini Allah'a bırakmaktır. Akif'in buhrandan kurtuluş için önerdiği yollardan biri de budur.

Sonuç

Yunus Emre ve Mehmet Akif Ersoy, yaşadıkları dönemde içinde buldukları toplumda tanınan şairlerdi. Her iki şairin de şiirleri, yaşadıkları toplumu ve zamanı aşarak ve tesir oluşturmaya devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır.

İki şair de yaşadıkları dönemde toplumun içine sürüklendiği buhran karşısında kayıtsız kalmamışlar, bir köşeye çekilmemişlerdir. Çağlarının sorumluluk sahibi aydınları olarak buhrandan kurtuluş için benzer ve bazı farklı yöntemleri kullanmışlardır. Her iki şair de donanım sahibidir, yaşadıkları toplumu analiz etmişler ve gördükleri aksaklıklara şiirlerinde yer vermişlerdir. Güç sahiplerini eleştirmekten çekinmemişlerdir. İki şair de buhrandan kurtuluş için tenkitlerini, hariçten gelen düşmanlara yoğunlaştırmak yerine mensup oldukları topluma yönetmişlerdir. Bunun yanında Yunus Emre, Mehmet Akif'ten farklı olarak kendi nefesine de -onu terbiye yoluyla- yüklenmiştir. Bu çerçevede Yunus, ıslah ve ihya için işe kendisinden başlayarak “ben”e vurgu yapmış, insanları da kendi özünü anlamaya davet etmiştir. “Nefsini bilen Rabb'ini bilir” anlayışından hareketle çözümü, kişinin kendisini çözmesiyle ve kötü ahlakı bırakıp güzel ahlakı kuşanmakla elde edeceğinin işaretlerini vermiştir.

Mehmet Akif, bireyin kendisine yabancı değildir; ancak dışa dönük bir bakış açısıyla -Safahat'ta birçok şiirde geçtiği üzere- toplumun içinde, daima topluma odaklanmıştır. Bu yolda toplum için sanat anlayışını benimsemiştir.

Yunus Emre'nin temel referansı tasavvuftur, Mehmet Akif'ininki ise ilim ve aksiyondur. Her iki şair de teklifleriyle topluma yol göstermek istemişlerdir.

Yunus Emre'nin daha pasif ama gönle hitap eden etkili çağrılarına karşın; Akif, aktif bir biçimde camide, sokakta, Millî Mücadele ortamında insanları ye'sten ümide, ataletten azme ve çabaya davet etmiştir.

Yunus Emre'nin, birçok şiirinde "Ere" bağlanmak gerektiği vurgusuyla, model insanın, ancak bir mürşit olabileceği düşüncesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mehmet Akif ise pasif, korkak kişilerin çokluğu karşısında tepkisini koyarak bunların karşısına bir model olarak Asım'ı çıkardığı, onun da ilmi elde etmesiyle tam anlamıyla ideal insanın vücut bulacağı tezine yer verilmiştir. Mehmet Akif'e göre Müslüman toplumların geri kalışının en büyük sebeplerinden biri ilimdir. İlim; dinî ve beşeri olanları bir arada tahsil etmek suretiyle Türk milleti ve İslam ümmeti için bir çıkış yolu olacaktır.

Yunus Emre'ye göre gaye Allah'a ulaşmaktır ve dolayısıyla merkezde "aşk" olmalıdır. Akif'e göre de gaye Allah'tır; ancak o, ilim, çaba ve aksiyonu merkeze alarak farklı metotlar kullanmıştır.

Kaynakça

- Cündioğlu, Düccane. (2007), "Söyleşi", *Akif'ten Asım'a: Mehmet Akif Ersoy Gençlerle*, (Editör: ezgin Çevik) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.109-120.
- Çetişli, İsmail. (2004), *Metin Tahlillerine Giriş 1 / Şiir*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, Uzun, M. İsmet. (2011), "Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri", *İstiklal Marşı'nın Kabulünün 90. ve Akif'in Ölümünün 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy (Anma ve Armağan)*, (Editör: Mustafa İsmet Uzun), T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, Ankara, s. 11-37.
- Ersoy, Mehmet Akif. (2014), *Safahat*, Palet Yayınları, Konya.
- Ersoy, Emin Akif. (2011), *Babam Mehmet Akif - İstiklal Harbi Hatıraları*, Kurtuba Kitap Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (2011), *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kabaklı, Ahmet. (2003), *Yunus Emre*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kaplan, Mehmet. (1971), "Yunus'un Gül Bahçesinde", *Uluslararası Yunus Emre Semineri, Bildiriler Kitabı*, s. 131-154, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet. (2014), "Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, İsmail. (2011), "Akif'in Aktif Din ve Ahlak Anlayışı", *İstiklal Marşı'nın Kabulünün 90. ve Akif'in Ölümünün 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy*

- (*Anma ve Armağan*), (Editör: Mustafa İsmet Uzun), T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, Ankara.
- Karakoç, Sezai. (2018), *Mehmed Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad. (2009), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kumsar, İsmail Alper. (2020), *Safahat'ta Özlü Sözler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1991), "Babaılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 4, TDV Yayınları, İstanbul.
- Oflazoğlu, A. Turan. (1991), "Yunus ve Ölümsüzlük Tutkusu", *Türk Dili*, S 480, s. 418-431.
- Okay, M. Orhan. (2007), "Söyleşi", *Akif'ten Asım'a: Mehmet Akif Ersoy Gençlerle*, (Editör: Ezgin Çevik) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 45-60.
- Özgüdenli, Osman Gazi. (2005), "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C 30, İstanbul.
- Pehlivanlı, Hamit. (2006), "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri", *Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı*, (Editör: Ahmet Nezihi Turan), Grafiker Yayıncılık, Ankara.
- Sümer, Faruk. (1971), "Yunus Emre Çağında Türkiye'nin Siyasal, Sosyal ve Kültürel Tarihine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Yunus Emre Semineri, Bildiriler Kitabı*, s. 248-258, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2007), "Türk Edebiyatında Cereyanlar", *Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa. (2008a), *Yunus Emre Divanı - İnceleme*, H. Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa. (2008b), *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*, H. Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa. (2008c), *Risâlet'n-Nushiyye Tenkitli Metin*, H. Yayınları, İstanbul.
- Turan, Refik. (1996), "XIII. Anadolu Buhranı ve Ayakta Kalan Güçler", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II*, C. 8, S. 23, Ankara, s.529-539.
- Turinay, Necmettin. (2011), *Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat*, TOBB Yayınları, Ankara.
- Yetik, Zübeyir. (1966), "Yunus Emre ve Çağın Özlemi", *Türk Yurdu*, C 5, S 319, s.167-168.